

ХОРШООЛОХ БОДЛОГООС ӨМНӨХ ҮЕИЙН МОНГОЛ ОРНЫ ГАЗАР АШИГЛАЛТЫН ТҮҮХЭН НӨХЦӨЛ

Раднаасэдийн Төрдалай¹

Дэлхийн аль ч бүс нутагтай харьцуулан үзэхэд Монгол орон эртнээс газар ашиглалтын түүхэн өвөрмөц нөхцөлд оршин тогтносоор ирсэн билээ. Учир нь үйлдвэрлэх хүчний хөгжлөөс шалтгаалан нэн эрт цагт Төв Азийн хуурай сэрүүн бүслүүрт бэлчээрийн мал адгуулан оршиж байсан овог аймгууд нүүдэлчин болж хөгжихөөс өөр боломжит нөхцөл байсангүй.

Өөрөөр хэлбэл, газрыг бэлчээр болгон ашиглах явцад малын тэжээлийн хэрэгцээ, бэлчээрийн ургамлын улирлын хэлбэлзэл хоёрын зөрчлийг нүүдэл хийх замаар шийдвэрлэснээр монголчууд нүүдэлчин болсон байна.

Түүхийн туршид монголчуудын амьдрах гол үндэс нь бэлчээр шүтсэн таван төрлийн мал байсаар ирсэн. Эртнээс монгол өрх бүр ч мал малын захтай байхыг эрхэмлэдэг байжээ. Монгол орны бүс нутаг бүрийн онцлогоос шалтгаалан айл өрхүүд таван хошуу малыг тэр бүр бүрнээр адгуулан өсгөж чаддаггүй, өсгөж үржүүлэх гэмээ нь дан өөрийн хүчээр маллаж чаддаггүй байсан бололтой. Учир нь таван хошуу малын бэлчээрийн онцлог ижилгүй тул 2-3 янзын бэлчээрт маллах зайлшгүй шаардлагын үүднээс газар бэлчээр ашиглалтын түүхэн өвөрмөц хэв шинж нутаг бүс бүрт бүрэлдэн буй болжээ. Мөн газар бэлчээрийн өргөн уудам орон зай хийгээд ажиллах хүчний дутагдалтай байдлаас шалтгаалан хамтран хөдөлмөрөө хорших хэрэгцээ шаардлага монголчуудад эртнээс үүсэж байсан ажээ.

¹ Олон улсын харилцааны хүрээлэнгийн судлаач, докторант

Нэгэнт амьдралын нөхцөл нь бэлчээрийн мал аж ахуй байснаас байгалийн аливаа бэрхшээл (ган, зуд мэтээс)-ээс амь зуулга нь хараат байж үүнийг давахад хамтын хүч шаардлагатайгаас нүүдэлчид хэд хэдээр бүлсэх шаардлагатай болж байжээ. Мөн эсгий ноос, ан ав, хашаа хороо, худаг ус, хадлан бордоо зэрэг цаг зуурын ажлыг хамтын хүчээр хийхэд гагцхүү айлсах төдийгүй саахалт нутаглаж, хөдөлмөрөө хорших хэрэгцээ үүсдэг байв. Эрт үед үйлдвэрлэлийн бодит шаардлагын хажуугаар гаднаас уулгалах, аюул түйвээнд өртөхгүй байх, дайн самуунд нэгдмэл хүчтэй байх шаардлага нь бас нүүдэлч нэгжийг бүрдүүлдэг байжээ. Түүнчлэн ураг төрөл, ахан дүүс төрөлсөн ханьсах үүднээс айл саахалт нутаглахыг хүсэх, эзэн нь албатаа харьяандаа байлгахыг албадах зэрэг шалтгаан нөхцөл үүсдэг байжээ.

Нүүдэлчдийн анхны төрт улс Хүннү гүрэн байгуулагдсан үеэс “газар нутаг бол төрийн оршин тогтнох үндэс” хэмээн тунхагласан байдаг. Энэ байдал Монгол нутагт оршин тогтнож байсан эртний улс гүрнүүдээр дамжин уламжлагдсаар 1206 онд Их Монгол улс байгуулагдах үед Монгол хэмээх нэгдмэл хэл, соёл, сэтгэлгээ бүхий үндэстэн бүрэлдэн тогтсон юм.

Энэхүү түүхэн үйл явц нь өнөөгийн монгол үндэстний газар нутаг, хил хязгаар эгнэгт баталгаажин тогтноход шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэжээ. Түүхэн цаг үеийн туршид Монголын нүүдэлчдийн идээшиж амьдарч ирсэн газар нутаг нийтийн эзэмшилд, төрийн хамгаалалтад оршоор байв. Эзэн хааны зарлигаар газрыг соёрхон заан олгож, түүний ураг төрөл, хөвүүд соёрхогдсон газартаа үе улиран албат иргэдийн хамтаар нутаглан амьдарсаар ирсэн байна. Хэмжээгүй эрхэт төрт улсын Эзэн хаан ба бусад зонхилох язгууртнууд ийнхүү соёрхол бүхий асар уудам газрыг албат иргэдийн хамтаар амьдарч байсан авч түүхийн урт хугацааны туршид Монгол оронд онцгойлон гагцхүү хувьдаа өмчилсөн тусгай газар нутагтай эзэн хаан, язгууртнууд байгаагүй билээ.

Судлаачид Монголд оронд газрыг албан ёсоор өмчлөх тухай ойлголт байгаагүй нь малын бэлчээрийг хэзээ ч хувьчлан өгч байгаагүй, харин бэлчээрийг эзэмших, ашиглах, хамгаалах эрхийн харилцаа тогтсоор ирсэнтэй холбоотой хэмээн бүтээлдээ тэмдэглэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, нэн эртнээс Монгол орон дахь газрын харилцаа,

газар ашиглалтын тухай ойлголт нь суурин соёл иргэншлийн үнэлэмж, ойлголт, үзэл хандлагаас ихээхэн ялгаатай, өөрийн хөгжлийн зүй тогтол, бүтэц, соёл бүхий бие даасан ухагдахуун болон хөгжиж ирснийг тодорхой харуулж байна.

Ийнхүү Их Монгол Улсын үеэс ХХ зууны эхэн үе хүртэлх түүхэн урт хугацаанд Монгол орны нутаг дэвсгэр, хил хязгаарт ихээхэн хувирал өөрчлөлт гарсан байтал, түүний доторх газрын харилцааны асуудал хэлбэр ба агуулга, мөн чанараараа тогтвортой оршин хадгалагдсаар иржээ.

Үүний хотолгоо нь Чингис хааны “Их засаг”, Түмэдийн Алтан хааны “Цаазын бичиг”, “Халхын үйсэн дээрх цааз эрхэмжийн бичиг” зэрэг дундад зууны үеийн Монголын хууль цаазад газар эзэмших, ашиглах, хамгаалахтай холбогдолтой олон заалт, журмыг хуульчлан тогтоож өгсөн нь монголчууд Манж Чин улсын эрхшээлд орох хүртэл 500 орчим жил хагас мянга шахам жил уламжлагдан мөрдөгдсөн зэгээс тодорхой харагдана.²

Харин 1691 онд Манж нар Монгол оронд ноёрхлоо тогтоосны дараагаар энэ байдал ихээхэн өөрчлөгджээ. Манж нар Монгол дахь газрын харилцааны асуудалд төрийн бодлогын хэмжээнд ач холбогдол өгч монголчуудыг эрхшээн захирахад хялбарыг бодолцон бие биенээ харилцан хянасан, эрх мэдэл, газар нутгийн эзэмшлийн хувьд адил тэнцүү олон тооны засаг ноёны эзэмшил хошуудыг буй болгох эрхзүйн зохицуулалт хийсэн байна. Ийнхүү хошуу тус бүр зөвхөн өөрийн эзэмшил газар нутаг, бэлчээрийг мэдэн захирч, хошууны засаг ноёноос ард хүртэл өөр аймаг, хошууны нутаг руу давж нутаглах, өвөл, зуны бэлчээрт дураар халдан орохыг “Манж Чин улсын Бүгд хууль”, “Халх журам”, “Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг” зэрэг хуулиар засаглан хоригложээ.³

Гагцхүү байгаль, цаг уурын хүндрэл тохиолдоход зөвшөөрөл, мэдэгдлийг хүлээсний үндсэн дээр заагдсан газарт харилцан эв зүйтэй түр хугацаанд нутагладаг байв. Хэрэв ингэж зохицож чадаагүй эсвэл дур мэдэн бэлчээр, нутагт орсон тохиолдолд заалдан тэмцэх, нутаг, бэлчээрээ булаалдан биесийг гэмтээж хохироох, нэр төрд халдах,

2 Д.Лүндээжанцан, Ж.Болдбаатар, Монголын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал, Улаанбаатар, 1997.

3 Мөн тэнд.

шашин шүтээнийг буулгах, тэр байтугай хүний амь нас ч үрэгдэх явдал бага бус гарч байсныг энэ үеийн түүхэн сурвалж болох заргын бичгүүдээс тодорхой мэдэж болно.⁴

Гэвч манж нар Монгол орныг засаглан барьж байхыг тулд монголчуудын оршин амьдрахуйн үндэс болсон газар бэлчээрийн асуудалд туйлын болгоомжтой, хянуур, эрх ашгийг хөндөхгүй байх уян хатан бодлого баримталж байсан бололтой. Манж Чин улсын үед Монголын язгууртнууд газар бэлчээрээ оновчтой ашиглах талаар олон арга хэмжээ авч байв. Жишээлбэл, Монголын зүүн хязгаарын нэгэн хошууны засаг олноо То ван хэмээн алдаршсан Тогтохтөр нь өөрийн хошуунд мал аж ахуйг эрхлэх чиглэлээр сургамж болгон гаргасан зарлигаа хэвлүүлж байжээ. Энэхүү зарлигт цаг уурын байдал, улирлын онцлогт тохируулан төрөл бүрийн малыг бэлчээрийн нарийн тогтоосон хуваарилалтын дагуу маллах тухай заан сургамжилсан байдаг.⁵

Мөн Сайн ноён хан аймгийн Далай Чойнхор засгийн хошуунд ардуудад малын тоонд нь зохицуулан бэлчээрийг хуваарилж, ардууд бэлчээрийг тодорхой замаар хуваарьтай ашиглан нэг хэсэг бэлчээрийг идүүлж дуусгаад нөгөөд нь шилжүүлэх ба гадны мал оруулдаггүй байсан тухай эрдэмтэд бүтээлдээ дурджээ.⁶

Судлаач Д.Начин 1972 оноос эхлэн Увс аймгийн Зүүнговь суманд суурин судалгаа явуулж, тус сумын малчдын он удаан жилийн туршид үе улиран тухайн нутгийнхаа байгальд зохицсон мал маллагааны арга барилуудыг хэрхэн буй болгон хойч үедээ өвлүүлж ирсэн уламжлал туршлагыг судалж үзсэн байна.⁷

Зүүнговь суманд бэлчээрийг хуваарьтай ашигладаг арга барилыг нутгийн өвгөд хөгшдөөс сурвалжлахад дээр үеийн гэх бөгөөд түүхэн баримтад хэрхэн тусгагдсан нь тодорхой биш байна гээд өвлийн бэлчээрийг малчдад хувааж өгдөг нь их л эртний гэдгийг 70-80 насны хүмүүс өгүүлж байсан тухай тэмдэглэжээ.⁸

4 Хувьсгалаас өмнөх Монгол дахь газрын харилцаа, Архивын баримт бичгийн эмхэтгэл, Улаанбаатар, Улсын хэвлэлийн газар, 1975, т.300 тал.

5 Ш.Нацагдорж, То ван түүний сургааль, Улаанбаатар, 1968.

6 Н.Жагварал, Современное аратство и аратское хозяйство, Москва 1957.

7 Д.Начин, Бэлчээрийг хуваарьтай ашигладаг ардын уламжлалт арга, түүний шинжлэх ухааны үндэслэл, Редактор Ж.Тогтох, Улаанбаатар, Улсын хэвлэлийн газар, 1984, 26 дугаар тал.

8 Мөн тэнд

Тэрбээр бүтээлдээ бичихдээ 1940 оноос урагш Зүүнговьд зээр элбэгшин бэлчээр сүйтгээд болохгүй болохоор нь “Цод туулах”⁹ аргыг хэрэглэдэг байсан талаар өгүүлж, мөн 1921 оны хувьсгалаас өмнө урианхайчуудын малыг нутаг руу нь орж ирэхэд засаг ноёд уг малыг тусгай хүн гарган хариулгаж байгаад “шүү”¹⁰ авсны дараа буцааж өгдөг байсан хэмээн нутгийн өвгөн 78 настай Жу.Шээрэв гуайн өгүүлсний дагуу бэлчээрийг хуваарьтай, ариг гамтай ашигладаг арга дээр үеийн уламжлалтай болохыг тодотгон бичжээ.¹¹

1921 ны Үндэсний Ардчилсан хувьсгалаас өмнө зарим хошуудын тамгын газраас малчин ардуудад малын олон цөөнийг харгалзан газар бэлчээрийг хуваарилан өгдөг байсан агаад харин ургац сайтай бэлчээр нь голчлон ноёд, баядад оногддог байсан бололтой.

Нэгэнт айл бүрт хувааж өгсөн бэлчээрт ган, зуд зэрэг байгалийн онцгой нөхцөл тохиолдоогүй л бол саахалт айлынхаа малыг оруулж бэлчээрлүүлдэггүй байсан бөгөөд алдуул малаас хамгаалахын тулд өглөө эрт үүрээр юм уу, үдэш бэлчээр нутгаа эргэж үзэх, бэлчээрт орж ирсэн малыг эздэд нь өгөх, зэлүүд бэлчээрт гаргах ажлыг өвлийн турш уйгагүй хийдэг байжээ.

Хэдийгээр энэ мэтчилэн эртнээс Монголчууд газар бол төрийн үндэс хэмээн үзэж, хууль, эрх зүйн баримт бичиг олныг гарган мөрдүүлж ирсэн боловч ард түмний дунд үеэс үе улиран уламжилж ирсэн зан заншил, ёс суртахуун, хүндэтгэл дээдлэл, шашин, сүсэг бишрэл, хүмүүжлийн олон хэм хэмжээгээр газар дэлхийтэйгээ хүндэтгэлтэй харилцах үзэл санаагаар газар ашиглалт, бэлчээрийн асуудлыг хянан зохицуулж ирсэн уламжлалтай байв. Иймээс хууль эрхзүйн баримт бичгүүдээс гадна заншлын эрх зүй, заншлын хэм хэмжээ эртнээс газар ашиглалтад томоохон байр суурь эзэлж байсан бололтой.

Учир нь Монголын нүүдэлчдийн гэр бүлийн дотор эртнээс огт хуульчлагдаагүй ч бэлчээр газрын тухайд “дундын эзэмшлийн хамтач сэтгэл зүй” үйлчилсээр ирсэн бөгөөд өнөөдөр ч энэ байдал хэвээр үргэлжилж байна гэж зарим судлаач бүтээлдээ дүгнэжээ.¹²

9 Цас хатуурч, мөсжиж хөлдсөн үед зээрийг дээгүүр нь мориор хөөн хөл нь улдааж, улмаар гүйдлийг багасгаж, бэлчээрээ хамгаалдаг байсан эртний уламжлалт арга.

10 Татвар төлбөр гэсэн утгатай үг

11 Мөн тэнд

12 R.Mearns, Horses for Courses, The Making and Remarking of Pastoral Land Policy in Mongolia, (Separatum).

XX зууны эхэн үе буюу Манж Чин гүрний ноёрхлын сүүлийн жилүүдэд Монгол орны талаар урт хугацаанд тогтвортой баримталж ирсэн уламжлалт аядуу бодлого ихээхэн өөрчлөгдсөн нь Монголчуудын газар бэлчээр ашиглалтад ч нөлөөллөө үзүүлсэн байна. Энэ нь Манжийн төрөөс эхлүүлсэн “Шинэ засгийн бодлого” гэгч үйл ажиллагаа байсан ба хятад иргэдийг Монгол газар олноор нь тариа тариулах, амьдрал залгуулахаар шилжүүлэн ирүүлж, монголчуудын малын бэлчээрээс зарим хэсгийг хураан өгөх болсон нь харийн гүрний эрхшээлээс ангижран тусгаар улс юугаан сэргээн мандуулах түүхэн нөхцөл тохироог бүрдүүлсэн юм.

Ийнхүү 1911 оны Үндэсний Эрх Чөлөөний хувьсгал хүртэл Монгол орны газрын харилцаа харь гүрний төрийн бодлогын хүрээнд зохицуулагдаж, ард иргэд нь газрыг голчлон малын бэлчээр, зарим бүс нутаг ахуйн чанартай бага хэмжээний тариалангийн зориулалтаар ашиглаж байв.

1917 оны Оросын хувьсгалын дараагаар Евроазийн олон оронд нийтийн өмчийн талаарх ойлголт нэвтэрч эхэлжээ. 1921 оны Үндэсний Ардчилсан хувьсгалын дараагаар Монголын нийгмийн бүтэц давхраажилтад өөрчлөлт гарч, газар дээрх өмчид хандсан улс төр, эдийн засаг, эрх зүйн зохицуулалт хийхийн зэрэгцээ өнөөг хүртэлх хүн төрөлхтний нийгмийн харилцааны үндэс суурь болж ирсэн газрын асуудлыг анхаарч эхэлсэн байна.

С.Лувсандорж, Б.Гочоодорж, Д.Ринчинсанги нар бүтээлдээ 1921 оны Үндэсний Ардчилсан хувьсгалын үр дүнд “... ард олон хамжлагаас чөлөөлөгдөж, хувийн өмчийн бүрэн эрхт гишүүн болж, бэлчээр нутгаа эзэмших хязгаарлал арилж, идээшил бүхий газартаа дураараа нүүж ашиглах, ах дүүс, төрөл танилаараа айлсан хамтарч аж төрөх бололцоо нээгдсэн¹³” тухай дүгнэн бичсэн байна.

Дурдан буй үед Зөвлөлт Орос оронд мөн үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг нийгэмчилж, хөдөлмөрөө хоршин ажиллаж амьдрах аргыг нэвтрүүлснээр 230 гаруй мянган хамтралыг богино хугацаанд байгуулсан ба Орос дахь хамтралжуулах бодлогын нөлөө 1921 оны Үндэсний ардчилсан хувьсгалаар дамжин Монголын тал нутагт нэвтэрчээ.

13 С.Лувсандорж., Б.Гочоодорж, Д.Ринчинсанги, Хөдөө аж ахуйн хоршооллын үүсэл, хөгжил, шинэчлэл, Улаанбаатар, 2006, 24 дүгээр тал.

1921 оны 5 дугаар сарын 21-ний өдөр гаргасан Түр засгийн газрын 19 дүгээр хурлын тогтоолоор Монгол улсын бүх газар шороог үүнээс хойш гадаад, дотоодын хүн нар миний хэмээн түрэмгийлэн эзлэхийг үүрд зогсоов хэмээжээ. Энэ нь газрыг улсын өмч, ард нийтийн хүртээл болохыг анх удаа хуульчлан улс төр, нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн ач холбогдолтой, тухайлсан заалтынхаа хувьд Үндсэн хуулийн шинжтэй, чухал баримт бичиг байсан тухай судлаачид бүтээлдээ дурджээ.¹⁴

Засгийн газраас улсын газрыг ашиглаж эзэмших бүртгэл явуулж, гадаадын иргэдэд газрын түрээс тогтоож, иргэд, хоршоо, сангийн аж ахуйнуудын тариалах талбайг өргөтгөж, ардын аж ахуйтныг хөрөнгө чинээгээр нь ялгавар тогтоож, ядуу дунд ардад олгох зээлийг нэмэгдүүлсэн байна.¹⁵

1921 оноос Зөвлөлт Оросын шууд дэмжлэгтэйгээр монголчууд төр засгаа эмхлэн байгуулсан үеэс ард нийтийн өмчит нийгэм байгуулах, хаад ноёд язгууртнууд, хутагт хувилгаад, баячууд зэрэг Монголын нийгмийн элит хэсгийг нийгмээс үе шаттайгаар шахан зайлуулах ажиллагааг эхлүүлсэн байна. 1922 оноос Үндэсний ардчилсан хувьсгалын зорьсон чиг шугамд хазайлт гарч Д.Бодоог хэлмэгдүүлэн хороохтой зэрэгцэн бүх хошуудаар хүн ам, мал хөрөнгийн дэлгэрэнгүй тооллого бүртгэл явуулж, нийгмийн элит давхаргын хүн бүл, хөрөнгийг нэг бүрчлэн бүртгэн авчээ.¹⁶ Хожим тэрхүү бүртгэл судалгаандаа үндэслэн 1930-аад оноос язгууртнууд, баячуудыг устгах, хөрөнгө малыг нь хүчлэн хурааж, хамтралтын өмч болгосон юм.

1923 оны 3 дугаар сарын 22-нд Ардын Засгийн газрын хуралдаанаас баталсан “Монголын олон засаг ба засаг бус ван гүнүүдийн эрх хэмжээний дүрэм”-д тулгуурлан Халхын засаг ба засаг бус ноёдын эрх хэмжээ, эдийн засгийн чадавхийг аажмаар хязгаарлах бодлогыг эрчимжүүлжээ.

Зөвлөлт Орос улсаас Монгол улсын төрийн эрхэнд байгаа С.Данзангийн бүлгийн улс төрийн бусармаг арга хэрэглэн устгасны

14 Г.Чулуун, “Монголчуудын бэлчээр ашиглалтын түүхэн уламжлал, бэлчээрийн тухай хуулийн төсөлд холбогдох зарим асуудал”, Судалгааны эмхэтгэл-ХV, Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Судалгаа шинжилгээний хэлтэс, Улаанбаатар, 2013, 184 дүгээр тал.

15 С.Лувсандорж, Б.Гочоодорж, Д.Ринчинсанги, Хөдөө аж ахуйн хоршооллын үүсэл, хөгжил, шинэчлэл, Улаанбаатар, 2006, 31 дүгээр тал.

16 Монгол Улсын үндэсний Төв Архив, Ф-М168, Д-1, ХН-25

дараагаар 1924 оны 11 дүгээр сарын 24-ний өдөр баталсан Анхдугаар Үндсэн хуулийг баталж, Бүгд найрамдах улсыг тунхаглав. Зөвлөлт Оросын улс төрчдийн найруулгаар батлагдсан Анхдугаар Үндсэн хуулийн Нэгдүгээр бүлгийн 1-т, “БНМАУ-ын хязгаарын дотор бүхий газар ба уурхай хийгээд ой мод, ус ба мөн тэдгээрийн баялагууд бол эрт цагаас нааш ард нийтийн хөрөнгө байсаар ирсэн зан суртал нь чухам одоогийн ард улсын ёсонд нийлэлцэх тул энэхүү хөрөнгө бүрнээ ардын мэдэлд байвал зохих бөгөөд энэ тухай хувийн өмч байгуулж үл болно” гээд мөн хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн 10-т, “Газар эдлэх нийтийн дүрмийг баглах, аймаг, хошуудын нутгийн хил хязгаарыг байгуулах, дэлхийн баялагыг ашиглах дүрэм заавар тогтоох”-ыг Улсын дээд эрхийг хадгалах газрууд эрхлэн шийтгэвэл зохино” хэмээн заасан байна.¹⁷

Мөн 1926 онд Үндсэн хуулийн дээрх заалтыг хэрэгжүүлэх зорилгоор Засгийн газраас олон шийдвэр гаргасны нэг нь “Газар бэлчээрийг эдлэх тухай” 227 дугаар тогтоол юм. Уг тогтоолд “Ард олны дотор бие биесийг нутаг бэлчээр, өвөлжөө бууц зэргээр гачигдуулан хохироож, маргаан будлиан үүсгэн илүү нутаг эзэрхэх явдал гарч байгааг зогсоох, гагцхүү олон онд нутаглаж, хүн мал идээшсэн, хөрөнгө малын олон цөөний байдалд тохируулан аль бололцоод бууц бэлчээрийг нутгийн эрх баригчдаас зүй зохисоор заан олгуулж байх” тухай хуульчлан тогтоосон байна.¹⁸

1920-иод оны сүүлчээр ЗХУ-д чинээлэг тариачдын хөрөнгийг хурааж, бүх тариачдыг хамтралд оруулан коммунизм байгуулах туршилт явуулсан ба энэ туршилт тэдний үзэж байснаар Төв Азийн орнуудад, тэр дундаа Монгол улсад ч нэгэн адил явагдах учиртай байв. Коммунизмын үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлж, дэлхийг хувьсгалжуулах зорилго шинэхэн байгуулагдсан Коминтерний улс төрийн үндсэн ашиг сонирхол болж байв. Зөвлөлт засаг Ази тивд энэ зорилгоо хэрэгжүүлэхэд Монгол орон чухал түшиг газар болсон юм.

17 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хуулиуд, Эмхэтгэсэн Ханне-Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар, Эрх зүйн боловсрол академи, Улаанбаатар, 2007, 8, 12 дугаар тал.

18 Г.Чулуун, “Монголчуудын бэлчээр ашиглалтын түүхэн уламжлал, бэлчээрийн тухай хуулийн төсөлд холбогдох зарим асуудал”, Судалгааны эмхэтгэл-XV, Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Судалгаа шинжилгээний хэлтэс, Улаанбаатар, 2013, 181 дүгээр тал.

1928 онд мөн Засгийн газрын тогтоолоор “Монголчууд тус улсын хязгаарын дотор нутаг бэлчээрийг эдлэх түр дүрэм”-ийг баталж, олон ардууд эрхбиш өөр өөрийн нутгийн хязгаарын дотор нутаглавал зохих, шалтгаангүйгээр бусад хошууны нутагт нүүдэллэн орохыг хязгаарлах, хэрэв хил тодорхойгүй бол түүнийг шинэчлэн тогтоох, ган зуд тохиолдох үед өөр өөрсдийн захиргааны байгууллагаар уламжлан урьдаас зөвшөөрүүлж байх”-ыг тогтоосон байна.¹⁹

1925-1926 онд Богд хааны жас²⁰, урьдын засаг ба засаг бус ноёд, хутагт хувилгаадын хөрөнгө, хуучин цагийн Манжийн хааны төмөр сүрэг гэх мал²¹, түүнчлэн 1929 оноос чинээлэг хэсгийн мал, хөрөнгийг ”феодалын хөрөнгө хураах” нэрээр улсад татан авчээ. Энэ үйл явцаар малын өмчлөгчийг сольж, өмчлөлийн хувьд нийгмийг тэгшитгэн ядуу малчдын амьжиргааг дээшлүүлэхэд улсаас туслах эдийн засгийн нөөцийг бий болгож, цаашид хамтралуудыг байгуулах замаар баялаг бүтээгчдээс хураан авсан хөрөнгийг ядууст тараан хуваарилах бодлого баримталж байв.

1928 онд хуралдсан МАХН-ын VII Их хурлаар зүүнтнүүд Коминтерний шууд дэмжлэгтэйгээр засгийн бүх эрх мэдлийг авч олон хийрхэж, яарсан бодлого явуулсан билээ. МАХН-ын VII Их хурлаас Монголын нийгмийн хөрөнгөлөг хэсгийг үнэн хэрэгтээ устгах чиглэлтэй бодлого баримталж, мал хөрөнгийг улсад анх удаа хураах үйл явц төрийн албадлага, хүчирхийллийн шинж чанарыг агуулан хэрэгжсэн байна.

Ардуудад хамтрал, коммуны газрыг хэлбэр төдий заан хуваарилж өгч, тэднийг ингэснээр эдийн засгийн талаар дэмжих бодлого явуулсан гэх боловч ард түмний амьдралд бодит ахиц гарсангүй. Харин хамтралд ороогүй өрхүүдийг нутаг бэлчээр, өвөлжөө бууцаар хяхаж байсан нь малчдад хүнд дарамт болж байлаа. Дээрх зохицуулалтын дагуу 1930-1932 онд Монгол оронд 840 гаруй хамтрал байгуулагдаж, 55.7 мянган өрх түүнд хамрагдсан боловч нийслэл орчимд байсан зарим хамтралыг эс тооцвол бараг бүгд үр ашиггүй ажиллаж дампуурсан байна.²²

19 Монгол Ардын Хувьсгалт Намын түүхэнд холбогдох баримт бичгүүд, 1920-1940, Нэгдүгээр дэвтэр, Улаанбаатар, Улсын Хэвлэлийн Хэрэг Эрхлэх Хороо, 1966, 147 дугаар тал.

20 Мөн тэнд.

21 Мөн тэнд, 269-270-р тал.

22 Үнэн сонин, 1931.01.03.

Нийгмийн дээд давхаргыг газар бэлчээрийн талаар хумин боогдуулах эл албадлагын бодлогыг тухайн үеийн “зүүнтнүүд” гэгдэх удирдагчдаас ч өөрсдөө бодитоор эсэргүүцэж байсан баримт цөөнгүй байх юм. 1930 оны 7 дугаар сард МАХН-ын зорилго, бодлого, тус улсын цаашдын хөгжилтийн тухай асуудлаар Ө.Бадрахаас Молотов, Каланович нарт, мөн оны 10 дугаар сард И.В.Сталинд бичсэн түүний хувийн захидлууд нь хамтралжуулах бодлого, феодалын хөрөнгө хураалтын үйл явцын тухай МАХН-ын “зүүний” удирдлагын дотоод зөрчлийн чиг хандлагыг тодорхой тусган агуулжээ. Бадрахаас Молотов, Каланович нарт илгээсэн захидалд:

“... Цэцэрлэг, Тайшир, Богд хан зэрэг аймгуудад комиссоор гаргасан Гэндэн, Элдэв-Очир, Мэнд нарын зэрэг хариуцлагатай удирдагч нараас жинхэнэ коммуны шатны артелиуд буюу ялангуяа коммунуудыг өдий олноор байгуулж, айл ардуудыг өртөө улаагаар буюу феодал баячуудын хөрөнгө хөсгөөр хөөн нүүлгэж нийлүүлж суурьшуулах зэргийн чухам албадлага хавчлага хэмээхийн анхны зохиолыг удирдан байгуулаад ирсэн бөлгөө.”²³ гэж бичсэнээс үзвэл “зүүнтний” удирдагчид хамтралжуулах үзэл баримтлалын хувьд дотооддоо ихээхэн зөрчилтэй байсан нь тодорхой харагдаж байна.

МАХН-ын VIII Их хурлаас гарсан хамтрал коммуны алдаа нугалааны талаарх илтгэлд мөн энэ талаар тодорхой дурдсныг авч үзвэл:

“...Намын VIII Их хурлаас манай орны хувьсгалыг нийгэм журмын хувьсгал хэмээн буруугаар шинжлэснээ баримталж, хамтралын байгуулалтыг хийх ба нударганчуудыг устгах хийгээд энгийн худалдаачдыг хавчих болон хөрөнгөлөг этгээдэд өсгөн үржүүлэх журмын албан татварыг ноогдуулах зэргийн өдий төдий буруу тогтоолуудыг гаргасны дээр зөвхөн феодалуудыг бус харин чинээлэг ардуудыг хавчихаар тогтоосон нь тус улсын эдийн засгийн байдал ба олон нийтийн харилцаанд өчүүхэн төдий тохирохгүй байсан”²⁴ гэж дүгнэжээ.

23 Улс төрийн нам, олон нийтийн байгууллагын баримтын архив, Цуглуулга-1, данс-1, хадгаламжийн нэгж-74, 2 дугаар тал.

24 Мөн тэнд, 43 дугаар тал.

Ийнхүү “зүүнтний” жилүүдэд монголчуудын аж ахуй, соёлын уламжлалт амьдралыг охор хугацаанд үндсээр өөрчлөхийг оролдсон хийрхэлт үйл ажиллагааг олноор явуулсны үр дүнд 1932 онд тус улсын Архангай, Хөвсгөл, Завхан зэрэг /мөн бусад аймгуудад ч малчид нутгаасаа дүрвэн нүүх үзэгдэл газар авч байжээ/ аймгийг хамарсан зэвсэгт бослого гарсан ч төрөөс хүч хэрэглэн цус урсгаж дарсан юм.²⁵

1932 оны 5 дугаар сарын 16-ны БХК(б) намын хуралдаанаас гаргасан 171 дүгээр тогтоолд 1932 оны бослогын нөхцөл, шалтгааныг дүгнэхдээ:

“Монгол нөхдийн үндсэн алдаа бол Зөвлөлт Бүгд Найрамдах Улс бол хөгжсөн аж үйлдвэртэй, пролетари бүхий социалист улс, харин Бүгд Найрамдах Монгол Улс бол хөрөнгөтний ардын ардчилсан улс гэдгийг ойлгохгүй, ЗСБНХУ-ын Зөвлөлт засгийн бодлогыг тэд сохроор хуулж байгаад оршиж байна. Энэ алдаа бол одоо Монголд өрнөж байгаа бослогын гол шалтгаан мөн”²⁶ гэж дүгнэсэн байдаг.

Зүүнтний хамралжуулах бодлого завхрал болж хувирсан 1930-иад оны эдгээр жилүүдэд малчдын дунд хамтын аж ахуйн тухайд тун таагүй сэтгэгдэл үлдсэн байна. БНМАУ-д хөдөө аж ахуй талаар завхрал явагдаж байгаа тухай БХК(б) намын удирдах хэсэг ч дээрх мэтээр хүлээн зөвшөөрч шүүмжилж байсан энэхүү сэдэв хожим МАХН-ын хоршоолох бодлогын хэрэгжүүлэлтэд ихээхэн сөргөөр нөлөөлсөн юм.

Түүхийн ахар хугацаанд 700 гаруй сүм хийдийг эвдэн нурааж, сэхээтэн, лам нарыг үй олноор хэлмэгдүүлснээр угсаатны хувьд геноцит ажиллагаа явуулж, Монголын нийгмийн уламжлалт соёл, оюун санааны суурийг үнэн хэрэгтээ устгажээ. Үүнтэй зэрэгцэн Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазарын үеэс олон зууныг дамжин тогтвортой оршсоор ирсэн сүм хийдийн газар ашиглалтын тухай Монголын уламжлалт ойлголт үгүй болгосон юм.²⁷

25 Ц.Насанбалжир, Монголын мал аж ахуй хөтлөлтийн уламжлал, шинэтгэл (XIX зууны эцэс XX зууны эхэн), Хянасан Х. Пэрлээ, Улаанбаатар 1978, 67 тал.

26 Монголын тухай БХК(б)Н-ын баримт бичигт (1921-1932), Баримтын эмхтгэл, боть I, Улаанбаатар 2002, 371 дүгээр тал.

27 Ж. Болдбаатар, Түүх зулсан он жилүүдийн ойллого, II боть, Улаанбаатар, 2003.

Өөрөөр хэлбэл, Монгол орны газар ашиглалтын түүхэнд онцгой эрх, байр суурь эзлэх Богдын Их шавь, тамгатай болон тамгагүй хутагт хувилгаадын эзэмшил газар нутаг, түүний бэлчээр нутаг үндсэндээ үгүй болж, дахин хэзээ ч эргэн сэргээгүй байна.

1935 оны 8 дугаар сарын 25-ны өдрийн Улсын Бага Хурлын Тэргүүлэгчид, Сайд нарын зөвлөлийн хамтарсан тогтоолоор “Бэлчээр усыг эдлэх түр дүрэм” баталж, тус улсын харъяат нар, улсын ба хоршоо, аж үйлдвэр, олон нийтийн байгуулагууд бэлчээр усыг үнэ төлбөргүй, хугацаатай эдлэх бөгөөд гадаадын харъяат нарт түрээсээр эдлүүлэх тухай заажээ. Энэ үеийн газрын харилцааг зохицуулахад “Газар шороог хэрхэн эдлэх тухай дүрэм”, “Хадлан хадах, тариалан ногоо тарих тухай хууль” чухал ач холбогдолтой байжээ.²⁸

Хоршоолох үзэл санаа, үйл явцын эхлэлийг дэмжсэн дээрх эрх зүйн зохицуулалт нь Монгол оронд 1935 оноос хамтын хөдөлмөр болон өмчөө сайн дураар хамтатгасан багахан хэмжээний нэгдэл хэмээх аж ахуй анхлан байгуулагдах нийгэм, эдийн засгийн үндсэн суурийг тавьж өгчээ.

²⁸ Г.Чулуун, “Монголчуудын бэлчээр ашиглалтын түүхэн уламжлал, бэлчээрийн тухай хуулийн төсөлд холбогдох зарим асуудал”, Судалгааны эмхэтгэл-XV, Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газар, Судалгаа шинжилгээний хэлтэс, Улаанбаатар, 2013, 184 дүгээр тал.